

СЕКЦІЯ 3 ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2023-47-5

УДК 33.334.374.061

Канаш О.Є.

*магістр з економіки,
аспірантка кафедри економічної політики та безпеки
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9586-0964>
E-mail: olesia.mandra@nuos.edu.ua*

ЕКОНОМІЧНІ ІНТЕРЕСИ УЧАСНИКІВ ДУАЛЬНИХ ОСВІТНІХ ПРОГРАМ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Стаття присвячена виявленню, систематизації, з'ясуванню природи економічних відносин, які виникають між учасниками освітнього процесу у закладах вищої освіти під час розробки та реалізації освітньо-професійних програм, побудованих на засадах дуальності. Виявлено, що в підґрунті цих відносин перебувають економічні інтереси зацікавлених сторін. Доведено, що вони походять від бажання компенсувати інвестиції кожної з них в створення інтелектуального капіталу належної якості. Запропоновано інструменти збалансування економічних інтересів учасників дуального освітнього процесу. Сконцентовано увагу на економічних розділах угод та контрактів, які формалізують взаємини суб'єктів, які їх укладають. Підкреслено, що економічні відносини між державою та учасниками освітнього процесу будуються на засадах суспільного договору між ними.

Ключові слова: економіка, економічні інтереси, освіта, вища освіта, дуальні освітні програми.

Kanash Olesia. ECONOMIC INTERESTS OF DUAL EDUCATIONAL PROGRAMS PARTICIPANTS IN HIGHER SCHOOL

There is no need to remind in detail that domestic higher education institutions should make intensive efforts continuously to increase the efficiency of their activities and improve their results. This is demanded by recipients and customers of educational services, state executive authorities and society. HEIs are no less interested in that, as they are involved in the system of commodity-money relations and therefore are forced to take care of their economic security. As experience shows, the application of the duality concept in the organization of the educational process is useful for achieving this goal. Based on the stated findings, the authors devoted the proposed article to the identification, systematization, and clarification of the nature of economic relations that arise between the participants of the educational process in higher education institutions during the development and implementation of educational and professional programs built on the principles of duality. It has been proven that dual educational and professional programs require costs like any other economic project. In turn, expenses are fertile ground for forming relationships. It was found that the basis of these relations are the economic interests of the interested parties. It is proven that they originate from the desire to compensate for the investment of each of them in the creation of intellectual capital of appropriate quality. It was emphasized that economic interests of participants of the dual educational process should be balanced. If this goal is not achieved, there will be gaps in the value chain of intellectual capital formation. Its main links are students' acquisition of professional competences, their application at partner enterprises, countering the moral wear and tear of intellectual capital during the individual's professional life. Tools for balancing the economic interests of participants in the dual educational process are proposed. Attention is focused on the economic sections of agreements and contracts that formalize the relations of the entities that conclude and execute them. It is emphasized that economic relations between the state and participants of the educational process are built on the basis of a social contract between them.

Key words: economics, economic interests, education, higher education, dual education programs.

Постановка проблеми. Вища освіта, принаймні на рівні робочого припущення, підвищує продуктивність і креативність інтелектуального капіталу, заохочує його носіїв до проявів успішного підприємництва, проривів в техніці, технологіях, методах

управління виробництвом та маркетингом. Це дає підстави стверджувати, що сучасна економіка є економікою знань, оскільки вони відіграють роль одного з провідних чинників, які призводять до ефективного продукування товарів та сталого зростання бізнесів.

Тож не дивно, що транснаціональні корпорації, великі, середні й навіть малі підприємства у розвинених країнах створюють та впроваджують програми навчання. Вони охоплюють майбутніх співробітників й працівників з великим, але морально застарілим досвідом. Частина з цих програм реалізується у співпраці з університетами й отримала назву дуальних. Дуальних за характером компетенцій, які набувають отримувачі освітніх послуг, та економічних за природою відносин, що виникають між усіма стейкхолдерами – фізичними та юридичними особами, які залежать від роботи ЗВО або спроможні в той чи інший спосіб впливати на їх академічну та наукову діяльність.

В підґрунті цих відносин перебувають інтереси учасників дуального навчального процесу і вони мають бути збалансованими. Якщо не розв'язати цієї задачі, обов'язково виникатимуть розриви в ланцюгу формування вартості інтелектуального капіталу. Його основними кільцями є набуття студентами фахових компетентностей, їх застосування на підприємствах-партнерах, протидія моральному зношуванню впродовж професійного життя особистості, аж до завершення кар'єри.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Було б помилкою стверджувати, що проблема, закладена в підґрунті назви цієї статті обійдена увагою наших шановних колег. Частина з них узагальнює паростки досвіду, який накопичено вітчизняними університетами (наприклад, Момот Н. [1], Сліпишин Л. [2]). Інші (Pratsiovytyi M., Trebenko O., Shkolnyi O., Goncharenko Y. [3]) розглядають дуальність в контексті зусиль, що докладаються впродовж здійснення програм з управління якістю освітніх послуг. Парсяк В та Жукова О. [3] відносять її до стратегій забезпечення економічної безпеки ЗВО. Чимало публікацій присвячено висвітленню наслідків впровадження дуальної освіти в закордонних країнах.

Аналітичний огляд цих та інших досліджень й публікацій засвідчує, по-перше, що позитивне ставлення до дуальної вищої освіти набуває поширення. По друге, констатуємо економічні аспекти її запровадження потребують ретельного вивчення.

Мета статті. Покладаючись на наведені висновки, ми поставили собі за мету виявити, систематизувати та з'ясувати природу економічних відносин, які виникають між учасниками освітнього процесу у

закладах вищої освіти під час розробки та реалізації освітньо-професійних програм (ОПП), побудованих на засадах дуальності.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Розпочнемо з окреслення кола суб'єктів, які ініціюють впровадження освітньо-професійних програм з дуальним оформленням. Перш за все, вони приваблюють заклади вищої освіти. Запроваджуючи ОПП, корисні для здобувачів вищої освіти, вони прагнуть підвищити свою конкурентну здатність. Разом з тим, далеко не завжди результати моніторингу ринку праці, власний досвід викладачів в частині їх співпраці з бізнесом стають надійним підґрунтям для окреслення кола найбільш дефіцитних фахових компетенцій в межах тієї чи іншої професії. Попит на них формують підприємства. Плануючи технічні та технологічні перетворення, вони оцінюють структуру й обсяги дефіциту навичок персоналу. Далі самостійно або у відповідь на пропозиції навчальних закладів, підвищують кваліфікацію кадрів.

Складно не погодитися з твердженням відносно залучення до дуальних проєктів підприємств, які мають розвинену, інноваційну матеріально-технічну базу, використовують цифрові виробничі й управлінські технології та, разом з тим, фахівців, здатних забезпечити навчання студентів на робочих місцях, де усі ці новації запроваджені. Одночасно, впродовж проведеного дослідження ми отримали чимало підтверджень тому, що процедури дуальної освіти, до яких прихильні заклади вищої освіти, роботодавці та студенти, не підлягають стандартизації та уніфікації за самим визначенням: занадто різноманітними є напрямки господарської діяльності й матеріальної спроможності бізнесу.

Особливо, якщо йдеться про малі та середні підприємства. Часто-густо такі продуценти здійснюють унікальні стартапи, але не спроможні запровадити у себе повнопрофільну практичну підготовку студентів. От коли в пригоді стає галузева кооперація, що ґрунтується на спільних інтересах товаровиробників. Формою її втілення у життя слугують спільні тренінгові центри. Один – на відповідний промисловий кластер.

Слушною виглядає пропозиція звільнення роботодавців від процедури ліцензування їх участі в освітній діяльності ліцензуванні діяльності. З іншого боку, вважаємо за доцільне скористатися досвідом ФРН, де відповідні повноваження делеговані регі-

ональним торгово-промисловим палатам (ТПП). І не обтяжливо для зацікавлених сторін, і ситуація не виходить з під неупередженого контролю з боку авторитетної громадської організації. Серед її обов'язків, в німецькій інтерпретації, зокрема, – підготовка інструкторів з кола персоналу підприємств для майбутньої роботи зі своїми підопічними. В такій делікатній справі як освіта недостатньо бути лише майстром в професії. Важливо налагодити хоча і вимогливий, але водночас лагідний контакт з, де-факто, дитиною, яка ще має стати фахівцем. Надмірний тиск на неї здатен викликати розчарування, втрату зацікавленості, опір. Все це – живильне середовище для виникнення конфліктів.

Зі схеми, наведеної на рис. 1, випливає, що кожна з зображених на ній зацікавлених сторін, має своє власне уявлення про економічні наслідки застосування дуальних форм освіти. Когось цікавлять доходи від збільшення обсягів збуту освітніх продуктів. Інші зацікавлені в підтриманні в актуальному стані інтелектуального капіталу. Хтось, в залежності від позиції в життєвому циклі, мріє про зведення до мінімуму часу, витраченого на пошуки першої або втраченої роботи. Від так виникає потреба узгодити відповідні інтереси, які перебувають на перетині організаційно-правової та економічної координат.

Окрім того, процес розбудови закладів вищої освіти на основі дуальності, як і будь-який бізнес-процес, супроводжується формуванням відносин між суб'єктами, що беруть у ньому участь. Природа цих відносин суто економічна, оскільки в їхнє підґрунтя закладаються інвестиції сторін. Як бачимо, за матеріально-речовою формою вони різні, але це не зменшує їх цінність для, підкреслюємо, спільної справи. І якщо з цим погодитись, виникає потреба впорядкувати відносини між інвесторами, щоб позбавитись ризиків та загроз, які виникають для кожного з них. Найкращий спосіб досягти цієї мети – укласти відповідні угоди. Їх система знайшла відображення на рис. 2.

Перший, про який піде мова, – договір про співробітництво між навчальними закладами та підприємствами, з якими узгоджено плани щодо започаткування дуального навчання. Окрім реалізації проєкту, власне, суб'єкти договору отримують низку переваг, адже прагнуть до спільної мети – підвищення якості освіти. Вигода для університету – сприяння з боку підприємства в посиленні якості освітніх послуг з формування фахових компетентностей у їх отримувачів.

Своєю чергою для підприємств – покращення підготовки фахівців, які опиняться у кадровому резерві. До основних форм співробітництва віднесемо:

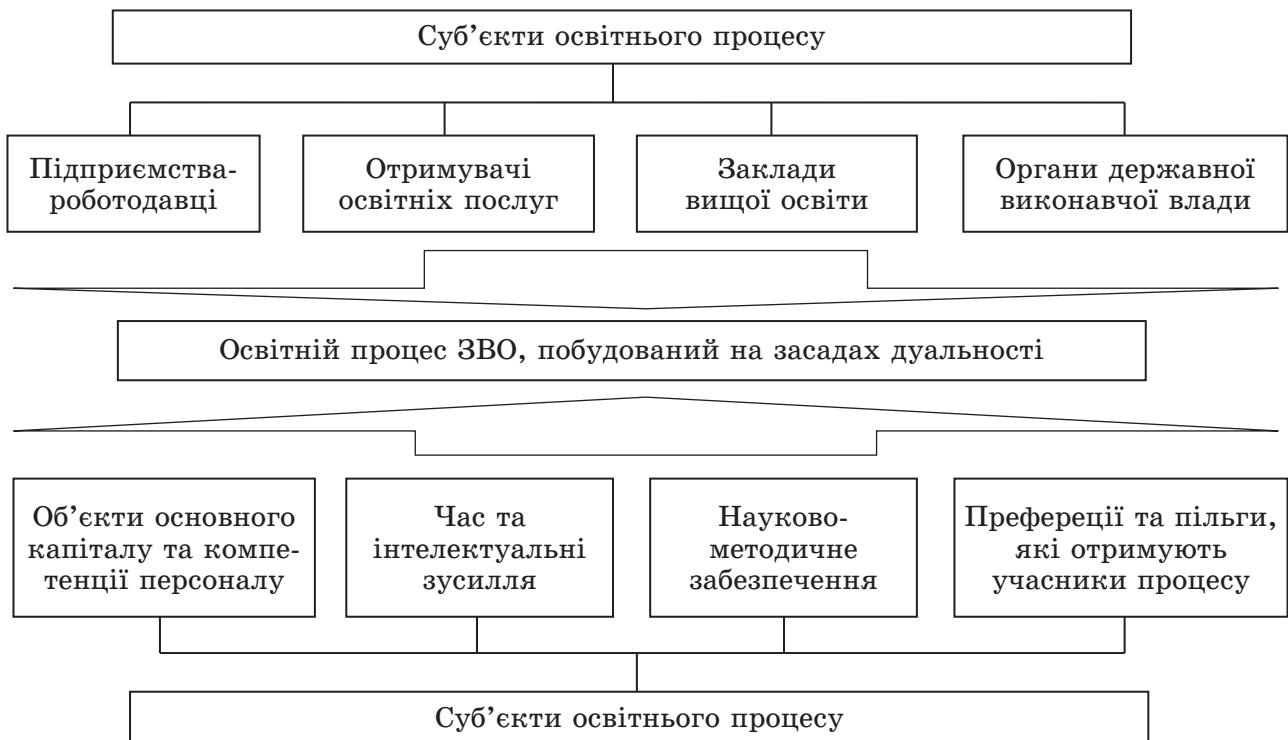
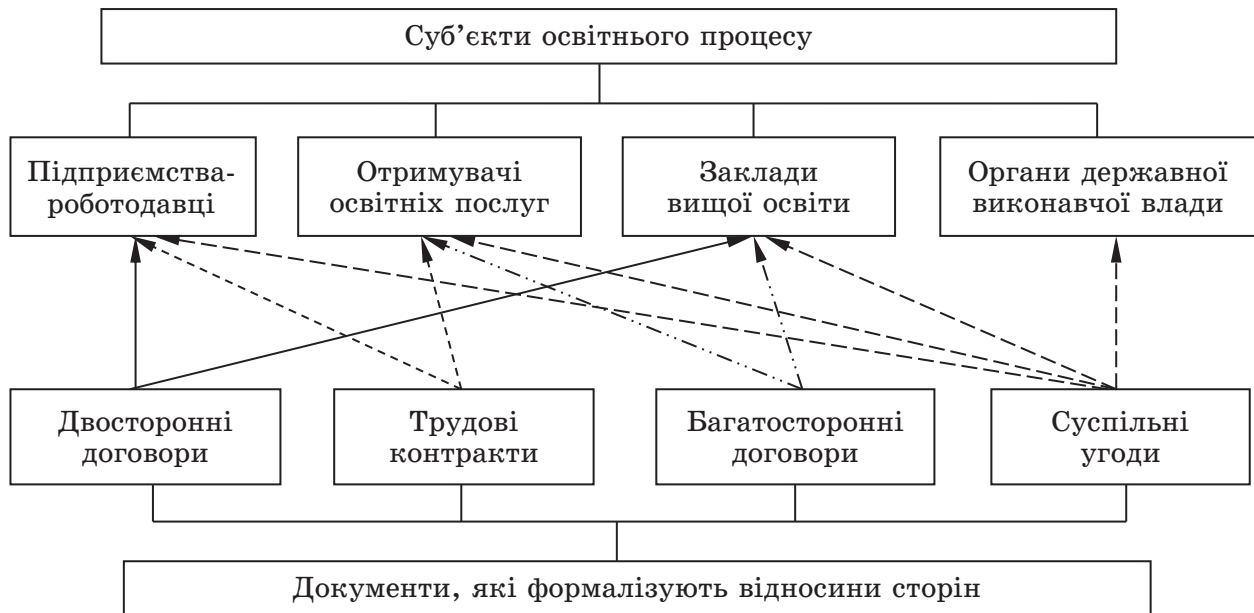

Рис. 1. Персоніфікація інвестицій, здійснюваних в дуалізованій освітній процес

Рис. 2. Інструменти формалізації економічних відносин між учасниками реалізації дуальних освітньо-професійних програм

– обмін інформацією, результатами досліджень у сфері дуальності, до яких належать суб'єкти;

– взаємне надання підприємствами та ЗВО науково-технічної, методичної та матеріальної взаємопідтримки у підготовці та перепідготовці кадрів, співробітництво суб'єктів у спільно започаткованих проєктах та програмах;

матеріально-технічна допомога бізнесом університетам, заслуговує на особливу увагу. І не лише тому, що її очікують, але й тому, що маємо відповідні аргументи. Одна з них – співпраця між Національним університетом кораблебудування імені адмірала Макарова та інжиніринговою компанією «Марін Дизайн Інжиніринг Миколаїв». Вона ґрунтується на договорі про участь сторін в навчанні студентів на дуальних засадах. Говоримо про це з впевненістю, оскільки автор дослідження є успішним «продуктом» налагодженої кооперації. Принаймні так вважають і наші вчителі, і роботодавці. А чисельність таких, як ми, обраховується сотнями.

Організацію дуальної форми освіти, забезпечує й тристоронній договір, який готує заклад освіти спільно зі здобувачем та зацікавленим підприємством. Даний договір має однозначно окреслювати права та обов'язки сторін, аби у майбутньому нівелювати будь-які суперечливі питання під час процесу здобуття освіти та після його завершення. Також укладання тристороннього договору передбачає підписання

між студентом та роботодавцем трудового контракту, адже, по-перше, така форма здобуття освіти передбачає не лише проходження практики, але й виконання посадових обов'язків.

По-друге, залучення підприємств до дуального проєкту, їх активна участь, виділення ресурсів має бути підкріплена відповідними гарантіями, що студенти завершать обрану навчальну програму та відпрацюють на підприємстві впродовж узгодженого проміжку часу. В протилежному випадку роботодавці втрачають кошти, надію посилити якість інтелектуального капіталу, але заслуговують на компенсацію своїх витрат.

Через укладання трудового контракту реалізується право студента на працю, оскільки за Законом він є угодою, за якою працівник зобов'язується виконувати визначену роботу та підпорядковується внутрішньому трудовому розпорядку, а власник підприємства зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату та забезпечувати умови праці, потрібні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором та угодою сторін [5, ст. 2, 21].

Дискусійним виглядає питання, чи не є місце навчання студента денної форми, що здобуває академічний рівень бакалавра або магістра, його основним місцем роботи. Воно не риторичне, оскільки може скласти перепону для укладання трудового контракту між підприємством та студентом. Така ситуація точно трапляється, до

прикладу, при здобутті наукового ступеня доктора філософії, коли навчання в університеті стає основним місцем роботи, а викладацька діяльність або робота у будь-якої компанії є сумісництвом.

На наше переконання, між студентами денної форми, що навчаються в бакалавраті чи магістратурі та закладом вищої освіти трудові відносини не виникають. З цієї причини:

а) трудовий договір з ЗВО не укладається, замість нього – контракт на отримання освітніх послуг. До речі, навіть тоді, коли це відбувається коштом державного бюджету;

б) навчання не вважається «основною роботою» студента. І у разі їх працевлаштування це не можна вважати сумісництвом, а отже й оплата праці здійснюється на загальних підставах.

Трудове законодавство не обмежує поєднання роботи зі здобуттям вищої освіти. Підприємство, яке є учасником дуального навчання, має право приймати на роботу таких працівників. Зокрема, на повний трудовий день. Але це скоріше виключення з загального правила, оскільки усі розуміють: надавати можливість відвідувати заняття у навчальних закладах потрібно.

Важливим аспектом укладення трудового договору саме для студента є набуття практичних навичок роботи за спеціальністю ще до отримання диплома. Досвід роботи є найбільш вагомим аргументом для роботодавця під час селекції кандидатів вакантної посади. Спілкуючись з чисельними респондентами, ми усвідомили, що далеко не кожний студент-здобувач дуальної освіти воліє роками «належати» одній компанії, не змінюючи місця роботи. То виникає питання: чи є альтернативи цьому вектору побудови професійної кар'єри? Як виявилось за результатами вивчення низки життєвих кейсів, є і навіть не одна. До прикладу:

а) дочекатися бажаного запису в трудовій книжці про практичний досвід роботи за спеціальністю через рік-два після завершення університету. Інколи навіть отримавши диплом з відзнакою;

б) задовольнитися будь-яким заробітком. Інколи – на напівлегальних умовах. Не впевнені, що вони виглядають бодай скільки-небудь привабливими для обачливих та далекоглядних особистостей.

З'ясовано, що тристоронні угоди різняться умовами, оскільки вони є предметом індивідуальних домовленостей між учасни-

ками. Перевага даного кроку для студента описано вище. Водночас, документ гарантує: витрачені підприємством інвестиції в покращення свого інтелектуального капіталу не будуть марними, що може статися якщо «джентльменські угоди» не виконуватимуться. Отже, укладання тристороннього договору – гарантія стабілізації економічних відносин між студентом та роботодавцем.

Економічна мотивація саме студента є дійсно сильною та виправданою. Окрім досвіду роботи, набутих знань та навичок як на студентській лаві, так і на підприємстві, здобувачі освіти матимуть грошову винагороду. Мова йде про заробітну плату студента за виконання обов'язків на відповідній посаді під час навчання в закладі вищої освіти за дуальною освітньо-професійною програмою. Його старанність дозволить отримувати стипендію від держави, на яку він заслуговує – від академічної до стипендії Президента України. Тобто прагнення особи взяти участь у дуальній програмі, її бажання налагодити трудові відносини з роботодавцем, коштом власного вільного часу, є не тільки доцільним щодо здобуття знань й досвіду, але й економічно вигідним.

Розглянувши прийоми регулювання відносин між закладами вищої освіти, бізнесами та студентами дуальної форми навчання, вважаємо за потрібне надати рекомендації щодо співпраці між державою та підприємствами, прихильними до неї. Цариною дослідження, яке передувало формулюванню цих рекомендацій, були фінансово-економічні відносини, які виникають з приводу розподілу видатків між сторонами. Підприємств, що витрачаються на практичну підготовку студентів, та держави, яка опікується адмініструванням та виділенням коштів на утримання ЗВО.

Оскільки на підприємства припадає більша частка витрат у підготовці майбутніх фахівців, постає питання, з якої причини їх власники та менеджмент виявляють готовність до участі в дуальних програмах? Відповіді на нього полягає в тому, що вигода від продуктивної роботи стажистів в деяких випадках перевищує видатки на їх навчання. Додамо до цього заощадження на оплаті послуг рекрутингових агенцій. І все ж таки, будьмо відверті, стимули від держави не були б зайвими. Деякі з них можемо бачити у табл. 1.

Звертаємо увагу: субсидії існують у формі прямих платежів, а також подат-

Таблиця 1

Інструменті державного заохочення підприємств-учасників запровадження дуальних ОПП

Найменування	Зміст
Субсидії	Фінансова допомога, джерелом якої є державний бюджет, кошти місцевих територіальних громад або спеціальні фонди. Надається фізичним та юридичним особам
Гранти	Фінансові ресурси, які використовують для розв'язання важливих економічних або соціально-економічних задач. За умови цільового використання не потребують відшкодування
Нематеріальна мотивація	Немонетарні спонуки до досягнення юридичними та фізичними особами важливих цілей та до розв'язання актуальних завдань в межах поточних бізнес-процесів, програм, проєктів

кових пільг та знижок, які надають для часткової або повної компенсації відповідних витрат протягом часу існування дуальної освітньої програми. І хоча в багатьох державах запроваджено фінансові та поза фінансові мотиватори, вважаємо, що в нашій країні вони спотворять мету дуальної освіти. Високі монетарні преференції здатні спокусити до формальної участі в ОПП лише заради доступу до виділених коштів замість піклування про вдосконалення інтелектуального капіталу. Конструктивний зміст ідеї буде вихолощено, пропозиція та попит на компетентних співробітників залишиться незбалансованим, а якість навчання опиниться під загрозою.

Ми мали можливість переконатися в тому, що для підприємств, які мають потребу та можливість розширити штат або покращити професійні якості персоналу, грошове заохочення не є визначальним. Це скоріше супутня перевага. Відтак доцільно звертатися до нематеріальних стимулів, завдяки яким підприємства заощаджуватимуть витрати на участь в дуальних проєктах. В контексті цього дослідження нематеріальними стимулами пропонуємо вважати структури кооперації між бізнесом та ЗВО. Надана в їхніх межах допомога в організації навчання обернеться скороченням непрямих витрат підприємства.

В кордонах моделі соціального партнерства до цієї кооперації мали б залучитися органи державної та місцевої влади, що остаточно надало відповідній співпраці форму освітнього кластера. Перед його членами постане ціла низка завдань, які мають вирішуватися у реальному масштабі часу без втрати цього дорогоцінного ресурсу на «погодження», «розгляди», «затвердження», іншу бюрократичну тяганину.

Зазвичай в полеміці з приводу дуальної вищої освіти такою, що домінує, виглядає роль її практичної складової. Разом з тим, вважаємо за потрібне підкреслити,

вона зростає та набуває розквіту на теоретичному, світоглядному підґрунті, а воно формується академічним середовищем, в центрі якого перебуває університетська професура. Професія викладача є комплексною, оскільки містить в собі педагогічну кваліфікацію, ґрунтову обізнаність щодо дидактичних методик, бездоганний професійний фах, вимагає безперервного самонавчання, розвитку впродовж всієї викладацької кар'єри, відповідності знань останнім надбанням науки.

Щільний зв'язок навчальних закладів з підприємствами реального сектору економіки в рамках кооперації за дуальними проєктами, угодами про співпрацю та іншими аналогічними документами, сприяє підтримці кваліфікації викладачів ЗВО на належному рівні, актуалізує їхні компетенції. На наше переконання він допоможе розв'язати розповсюджену проблему відірваності навчальних програм від реальних бізнес-процесів. Адже високопрофесійний педагогічний склад закладу, якісний та актуальний матеріал для підготовки – запорука конкурентоспроможності університету, його популярності серед чинних та майбутніх отримувачів освітніх послуг.

Висновки. 1. Проблема збереження вітчизняними ЗВО конкурентних позицій гостро постала на тлі війни. Переважна більшість тих, хто вирушив за кордон в пошуках безпеки, обрала іноземні освітні центри. Тож суто соціальна значущість стає передумовою задоволення економічних інтересів навчальних закладів. Йдеться про потреби у створенні належних умов роботи та навчання, забезпеченні аудиторій та лабораторій технічним приладдям, мотивацію персоналу. 2. Поява дуальних програм, які здатні зацікавити абітурієнтів, ставлення випускників, які перетворюються в адвокатів бренду *Alma mater* завдяки власним успішним кар'єрам, посилює ринкові

позиції закладу й забезпечує зростання студентських лав. Наявність навантаження для викладачів й гідна оплата їхньої праці є потужним стимулом залучення до роботи кращих з найкращих. 3. Залучення до навчального процесу наставників від підприємств, потребує створення матеріалів, які документують прогресивний досвід і процедури роботи зі студентами. Їх опрацьовують у кооперації з ЗВО, оскільки контент має корелювати зі змістом ОПП. Без додаткових зусиль не обійтись, але згенеровані інструменти допоможуть збагатити інтелектуальний капітал підприємства. Це з одного боку. А з іншого, працівники підприємства задовільняють власний інтерес, отримуючи доплати за роботу менторами. 4. Спільні скоординовані зусилля бізнесу, ЗВО, органів влади, усвідомлення їх обоюсторонніх економічних вигод є шляхом до реалізації успішних дуальних проєктів, проте вимагають розробки методичних підходів до кількісної оцінки наслідків їх реалізації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Момот Н. Розбудова навчального процесу в умовах воєнного часу через дуальну освіту. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2022. № 3(67). С. 103–113. DOI: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-67-103-113>.
2. Сліпишин Л. Дуальна освіта як інструмент підвищення якості викладання. *Сучасні тенденції розвитку освіти й науки: проблеми та перспективи*. 2022. Вип. 10. С. 12–18. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/37177>.
3. Pratsiovytyi M., Trebenko O., Shkolnyi O., Goncharenko Y. Дуальна освіта як засіб забезпечення належної якості професійної підготовки вчителів математики в сучасній Україні. *Фізико-математична освіта*. 2022. № 36(4). С. 64–69. DOI: <https://doi.org/10.31110/2413-1571-2022-036-4-009>.
4. Парсяк В.Н., Жукова О.Ю. Ключові стратегії забезпечення економічної безпеки закладів вищої освіти *Підприємництво та інновації*. 2022. Вип. 23, С. 83–91. URL: <http://ei-journal.in.ua/index.php/journal/article/view/500/487>.
5. Кодекс законів про працю України. Верховна Рада України. (2023) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.

REFERENCES:

1. Momot N. (2022). Rozbudova navchalnoho protsesu v umovakh voiennoho chasu cherez dualnu osvitu. Vcheni zapysky Universytetu «KROK». № 3(67). p. 103–113. DOI: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-67-103-113>.
2. Slipyshyn L. (2022) Dualna osvita yak instrument pidvyschennia yakosti vykladannia. *Suchasni tendentsii rozvytku osvity u nauky: prblemy ta perspektyvy*. Vyp. 10, pp. 12–18. Available at: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/37177>.
3. Pratsiovytyi M., Trebenko O., Shkolnyi O., Goncharenko Y. (2022). Dualna osvita yak zasib zabezpechennia nalezhnoi yakosti profesiinoi pidhotovky vchyteliv matematyky v suchasni ukraini. *Fizyko-matematychna osvita*. № 36(4), pp. 64–69. DOI: <https://doi.org/10.31110/2413-1571-2022-036-4-009>.
4. Parsiak V., Zhukova O. (2022) Kliuchovi stratehii zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky zakladiv vyshchoi osvity *Pidpryemnytstvo ta innovatsii*. Vyp. 23, pp. 83–91. Available at: <http://ei-journal.in.ua/index.php/journal/article/view/500/487>.
5. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy. Verkhovna Rada Ukrainy. (2023) Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.

Стаття надійшла до редакції 13.02.2023.
The article was received 13 February 2023.